

РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У фокусі статті аналіз поглядів В. Сухомлинського на вирішення релігійного питання в СРСР у 60-і рр. XX ст. Дослідження ґрунтується на маловідомих документах, частина з яких уперше вводиться до наукового обігу. Автор аналізує роль В. Сухомлинського у вирішенні релігійної проблеми в селі Павлиші, яка пов'язана зі спробою закриття культової споруди. У дослідженні, зокрема, сфокусовано увагу на стосунках В. Сухомлинського зі священником В. Макаренком та релігійною громадою Павлиської церкви. Хронологічні рамки публікації – 60-і рр. XX ст. охоплюють період 1961–1968 рр. Стаття є продовженням досліджень автора, які стосуються маловідомих напрямів сухомлиністики. Автор сподівається, що результати дослідження матимуть ефект інтелектуальної провокації та привернуть увагу до педагогічної спадщини і світогляду В. Сухомлинського, стануть перспективним дискусійним майданчиком, що пожвавить інтерес до особистості видатного педагога.

В основі дослідження принципи історизму, об'єктивності, багатофакторності. Застосовується критичний метод аналізу джерел, частина яких вперше вводиться до наукового обігу або подається в авторській інтерпретації. Автор послуговується міждисциплінарними методичними оптиками історії та літературознавства, використовує прийоми компаративістики.

Ключові слова: педагогіка, церква, релігія, Павлиші, Макаренко, Сухомлинський.

RELIGIOUS QUESTION IN THE CONTEXT OF PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF VASIL SUKHOMLYNSKY

Abstract. The focus of the article is the analysis of V. Sukhomlynskyi's views on the solution of the religious issue in the USSR in the 1960s of the XX century. The article is based on little-known documents, some of which are being introduced into scientific circulation for the first time. The author analyzes the role of V. Sukhomlynskyi in solving the religious problem in the Pavlysh, connected with the attempt to close the spherical structure. Also in the focus of the research is the relationship of V. Sukhomlynskyi with the priest V. Makarenko and the religious community of the church. The upper limit refers to the analyzes of V. Sukhomlynskyi's view on the solution of the church issue in the Pavlysh.

The article is a continuation of the author's research, which concerns the little-known directions of dry science. The author hopes that this publication will have the effect of intellectual provocation and become a discussion platform that will draw attention to the pedagogical heritage and worldview of V. Sukhomlynskyi.

The research is based on the principles of historicism, objectivity, and multifactoriality. A critical method of analysis of sources is applied, some of which are first introduced into scientific circulation or presented in the author's interpretation.

Key words: pedagogy, church, religion, Pavlysh, Makarenko, Sukhomlynskyi.

У 2011 р. історик Андрій Борисович Іванко підготував навчальний посібник із досить інтригуючою назвою «В. О. Сухомлинський – шістдесятник. Еволюція суспільно-політичних та педагогічних поглядів» [6]. Назва, обрана автором, спонукала замислитися: чи достатньо добре ми знаємо та розуміємо В. Сухомлинського? Які стереотипи панують над нами, коли ми вкотре вимовляємо прізвище «Сухомлинський»? На нашу думку, А. Іванку вдалося запропонувати свіжий погляд на життєвий та творчий шлях В. О. Сухомлинського. Він узагальнив напрацювання попередників і застосував динамічний метод наукового дослідження, який передбачає розгляд особистості з урахуванням змін, які відбуваються впродовж життя. Завер-

шувався матеріал висновком автора про шістдесятництво В. Сухомлинського, який викликав бажання продовжити дискусію стосовно МОЖЛИВОЇ еволюції педагогічних поглядів В. Сухомлинського у 60-і рр. XX ст., якого А. Іванко назвав «павлиським Добротворцем» [6, с. 24].

Відгуком на дослідження А. Іванка став матеріал Ю. Митрофаненка під назвою «Василь Сухомлинський – шістдесятник? З приводу статті А. Б. Іванка», у якому автор дискутує з окремими позиціями

А. Іванка в оцінці еволюції світогляду В. Сухомлинського. Зокрема, ставить під сумнів тезу про його «шістдесятництво». На думку Ю. Митрофаненка, В. Сухомлинський

за світоглядом був націонал-комуністом, важливою складовою якого був атеїзм [7, с. 39 – 42].

Важливим напрямом сухомлиністики стали плідні доробки історика Івана Петренка [8]. Йому вдалося відшукати в Державному архіві Кіровоградської області невідомі документи, які стосуються біографії В. Сухомлинського та його родини [3-5]. Однак це той випадок, коли знахідки нових джерел не дозволяють отримати відповіді на запитання, пов'язані з біографією Сухомлинського, а навпаки, під впливом цих документів постають нові запитання, що стосуються цієї особистості. Як у цьому контексті не згадати слова С. Л. Соловейчика – одного із популяризаторів педагогічної спадщини видатного педагога: «Василь Сухомлинський не такий простий, як декому здається при швидкому читанні. Це педагог світового класу... Він такий же загадковий, як і все виховання!» [6, с. 3].

У книзі «Невідомі війни. Церква та держава на Кіровоградщині в 20-60-і рр. ХХ ст.» І. Петренко вводить до наукового обігу документи, що дозволяють зрозуміти позицію В. Сухомлинського стосовно вирішення церковного питання в Советському Союзі у 60-і рр. ХХ ст., зокрема з'ясувати, яку роль директор та вчителі Павлівської школи відіграли в припиненні діяльності церкви в Павлівці [8, с. 279-285].

Отже, студії стосовно еволюції життєвих та педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського не втратили актуальності, а дослідження на цю тему, що є продовженням попередніх наукових доробків автора, присвячених аналізу світогляду В. Сухомлинського, мають ефект наукової новизни. Метою цієї публікації є актуалізація контрверсійних і маловідомих сюжетів, пов'язаних із життям та творчістю В. Сухомлинського, тим більше черговий ювілей знаного педагога створює для цього гарний привід.

До 1961 р. ставлення В. Сухомлинського до релігії оцінити складно. Єдиним епізодом зв'язків із церквою цього періоду його життя можемо вважати лише обряд хрещення у Василівській церкві у вересні 1918 р. Прикро, але метрична книга зі Свято-Василівської церкви саме за цей рік у Державному архіві Кіровоградської області відсутня. Натомість збереглися інші, одна з них за 1914 рік. У ній натрапляємо на запис про народження 30 березня 1914 р. сина Івана в селянській родині Олександра Омеляновича Сухомизьського та Ксенії Іудовни із с. Василівка [4]. На

думку І. Петренка, сумнівів у тому, що Іван Олександрович Сухомизьський є рідним братом народженого кількома роками пізніше Василя Олександровича Сухомизьського, який згодом став Сухомлинським, немає. Чому? Бо жодної людини з прізвищем «Сухомлинський» у метричних книгах Василівської церкви, які збереглися, не згадується. Це дало підстави досліднику висунути версію, що справжнім прізвищем В. Сухомлинського було саме «Сухомизьський» [3-5; 9].

Дитячі та юнацькі роки В. Сухомизьського (Сухомінського, Сухомлинського), саме під такими прізвищами в подальшому фігурує Василь Олександрович, пройшли в атмосфері боротьби комуністичного режиму з релігією та намаганням влади остаточно вирішити церковне питання шляхом ліквідації церкви та священнослужителів. З 1939 р. під впливом нез'ясованих обставин Василь Олександрович Сухомизьський двічі змінює своє прізвище: спочатку на Сухомінський, а потім на Сухомлинський. У 1948 р. його призначили директором Павлівської школи. На території села діяв храм, збудований 1850 р. Його площа становила 156 квадратних метрів, а товщина стін культової споруди була в чотири цегли. У 1934 р. під час другої п'ятирічки (1933 – 1937), проголошеної безбожною, храм у вірян відібрали під склади Онуфріївської райспоживспілки. 1942 р. під час нацистської окупації приміщення церкви повернули релігійній громаді. У 1946 р. павлівські віряни уклали договір із Онуфріївським райвиконком про використання приміщення для релігійних служб. Павлівська громада стала парафією Російської православної церкви, відновленої Іосіфом Сталіним у 1944 р. [1]. Конфліктів з релігійною громадою Павлівський зразковий заклад освіти, очолюваний Сухомлинським, упродовж 1948 – 1960 рр., не мав. Церква знаходилася за 300 метрів від школи. Діти храм не відвідували. Її прихожанами були люди зрілого та похилого віку. У 1960 р. священником Павлівської церкви призначили Василя Гавриловича Макаренка. Родинних зв'язків із педагогом А. С. Макаренком він не мав. Священнослужитель приїхав до Павлівки з дружиною та двома дітьми. Від влади отримав дозвіл на відправлення релігійних обрядів. Прихожани регулярно відвідували храм та запрошували священника В. Макаренка для богослужінь: хрещення, відспівування, вінчання. 1960 р. у Павлівській церкві хрестили 168 немовлят, 39 померлих було відспівано і навіть мав місце один випадок

вінчання. У неділю церкву відвідували 25-30 осіб, а на великі релігійні свята: Різдво, Благовіщення, Великдень, Трійцю, Спас кількість відвідувачів храму збільшувалася до 150 [1].

Зміни в стосунках Сухомлинського з Павлиською релігійною громадою та священником Макаренком відбулися в 1961 р., коли в умовах так званої «відлиги» посилилася антицерковна кампанія в СРСР. Це було пов'язано з намірами першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова остаточно вирішити церковне питання в Союзі Радянських Союзів. У квітні 1961 р. Павлиська церква потрапила до переліку храмів, які збиралися позбавити статусу культової споруди. Надійшов наказ відібрати храм у прихожан та передати його під бібліотеку Павлиської селищної ради. Так розпочався конфлікт влади та прихожан за храм, який тривав майже рік. Художньо ці процеси талановито осмислив Олесь Гончар у романі «Собор». Історичною основою роману стали події 1961 – 1963 рр.: закриття храмів у СРСР та спротив населення цьому.

Подаємо розвиток подій за хронологією. У березні 1961 р. виконком Кіровоградської обласної ради депутатів затвердив рішення № 251, яким вилучалися відразу п'ять культових споруд. До цього переліку потрапив Павлиський храм. У квітні 1961 р. Павлиська селищна рада повідомила релігійну громаду та священника Василя Гавриловича Макаренка про припинення діяльності церкви. Прихожан та священнослужителя ознайомили з намірами влади використати приміщення храму під бібліотеку, а віруючим наказали до 22 липня 1961 р. забрати з церкви релігійні атрибути та припинити богослужіння в цьому приміщенні. Своє рішення місцева влада підкріпила листом «трудящих мас», у якому вони бідкалися, що поки бібліотека розташовується в коридорі, храм займає велику площу. Вірянам натомість пропонували взяти в оренду хату для відправлення релігійних обрядів [1].

Однак плани влади швидко вирішити церковне питання в Павлиші наштовхнулися на опір прихожан, який очолив авторитетний священник В. Макаренко. 21 травня 1961 р. віряни навіть відправили до Москви листа, у якому просили не відбирати у них храм. Цей документ вдалося відшукати історичу І. Петренку в Державному архіві Кіровоградської області. Він оприлюднив його на сторінках книги «Невідомі війни» (Церква та держава на Кіровоградщині в 20-60-і рр. ХХ ст.). Наведемо уривок зі скарги павлиських

прихожан до Москви: «Наш храм типовий, знаходиться на краю села на кладовищі, від школи – 250 метрів. Всі держподатки сплачені, не маємо ніякої заборгованості, ми нічим не заважаємо школі... В церкву ходять тільки старики, учні не тільки не відвідують церкву, а й знущаються над почуттями віруючих, що не робить чести їх вихователям та педагогам... Все це сфабриковано директором школи Сухомлинським, який у гонитві за славою не знає на чому проявити своє... героїство. А нас же не один десяток і не два. Адже до нашого храму належить 9 000 дворів (з Павлиша, Онуфрієвки, Камбурлієвки, Омельника...). Ми разом пережили війну... Ми не просимо нічого протизаконного» [8, с. 277 – 278.].

На священника В. Макаренка не мали впливу навіть аргументи влади, що його керівництво з Російської православної церкви дало згоду на закриття храму. На це Макаренко відповів, що вони це зробили під тиском. Він мав рацію, бо першим рішенням митрополита Кіровоградської єпархії Нестора було залишити храм релігійній громаді. 21 червня 1961 р. Макаренко разом із прихожанами взяв участь у мітингу з приводу долі церкви біля будівлі селищної ради. В одному з документів виконкому Павлиської селищної ради знаходимо опис цього епізоду: «Згідно розпорядження, наданого 21 червня 1961 р., було викликано священника Павлиської церкви Макаренка, який прийшов із запізненням. Свою затримку він пояснив відправленням релігійних обрядів. Однак, до моменту приходу Макаренка, до селищної ради прибуло більше п'ятидесяти осіб, які вимагали збереження церкви за громадою, з плачем та викриками, де «свобода» і т.п. Зі свого боку вважаю, що Макаренко навмисно запізнився та став ініціатором протизаконного зборища біля селищної Ради» [1].

Відібрати храм у громади, яку селищний голова назвав «зборищем», тоді не вдалося. Уважаючи натхненником опору священнослужителя, голова Павлиської селищної ради В. Малолітко наказав збирати свідчення проти нього. Упродовж 8-10 липня 1961 р. зібрали шість заяв, які стосувалися релігійної діяльності Макаренка, що свідчить про цілеспрямовану, організовану боротьбу влади зі священнослужителем. До неї залучили директора школи В. Сухомлинського, який у 1960 р. був відомим освітянином, членом партії, кандидатом педагогічних наук, заслуженим вчителем УРСР. Матеріали справи Павлиської релігійної громади

дають підстави стверджувати, що директор школи активно підтримував процес закриття церкви. Про це опосередковано згадується в документі, підписаному В. Сухомлинським. Аналізуючи ситуацію, яка склалася навколо павлиського храму, директор школи зазначив, що священник Макаренко у проповідях називав його «головним ворогом церкви», бо Сухомлинський прагнув її закрити. Заперечень цій тезі в доповідній записці на ім'я селищного голови від самого В. Сухомлинського немає [1].

У липні 1961 р. відбулася зустріч директора школи та священнослужителя – атеїста та віруючої людини. Саме вона радикально вплинула не лише на долю храму, а й на самого священника Макаренка та його родину. Про деталі зустрічі дізнаємося із доповідної записки Василя Олександровича Сухомлинського на ім'я В. Малолітка – голови виконкому Павлиської селищної ради, датованої 8 липня 1961 р. Її оригінал, написаний В. Сухомлинським російською мовою на двох аркушах, зберігається в архіві Управління комунікацій та зв'язків із громадськістю Кіровоградської обласної державної адміністрації. Перший абзац доцільно процитувати повністю в перекладі українською: «Доповідаю, що в бесіді зі мною священник Павлиської церкви Макаренко висловив низку намірів, здійснення яких становить загрозу комуністичному вихованню «подростаючого покоління» [1].

У чому ж полягала ця загроза дізнаємося з тексту доповідної записки. Священник Макаренко мав двох дітей: доньку та сина. Донька була шкільного віку, однак навчальний заклад не відвідувала. На запитання директора школи В. Сухомлинського про причину, батько відповів, що має родича, який навчає його дітей читати та писати, і додав, що збирається дати дітям релігійне виховання. Крім того, за інформацією В. Сухомлинського, священнослужитель зазначив, що його діти не будуть вступати в піонери, бо «піонерський галстук це символ диявола, тому він не дозволить їм носити його». Також, за словами В. Сухомлинського, В. Макаренко повідомив директора, що заборонить своїм дітям брати участь у художній «самодеяльності» та будь-яких шкільних зібраннях [1].

Враження від спілкування з батьком-священником, діти якого не відвідували школу та не збиралися під його впливом бути піонерами, В. Сухомлинський узагальнив висновком: «Вважаю священника Макаренка

небезпечним для нашого суспільства фанатиком» [1].

Намагаючись остаточно дискредитувати свого опонента в підходах до виховання молоді, В. Сухомлинський написав у доповідній записці, що «небезпечний релігійний фанатик» Макаренко змушує своїх дітей годинами стояти в церкві на колінах. На нашу думку, В. Сухомлинський сказав неправду. Що дає підстави так думати? У свідченнях, які місцева влада збирала проти священнослужителя Макаренка, подібна інформація відсутня. Сам атеїст-комуніст В. Сухомлинський церкву не відвідував і бачити подібного «знущання» над дітьми не міг, а жодним релігійним обрядом не передбачено стояти в храмі на колінах та ще й декілька годин [1].

В останньому реченні В. Сухомлинський визнав і свою роль у церковному питанні, зазначивши: «Від мешканців Павлиша я дізнався, що в одній з проповідей він (тобто Макаренко – прим. авт.) назвав моє прізвище, зазначивши, що я (тобто В. Сухомлинський – прим. авт.) є головним ворогом церкви, бо більше за всіх наполягаю на закритті церкви» [1]. Це дало підстави Сухомлинському звинуватити Макаренка у втручанні в справи державних та культурно-просвітницьких установ. Напевне, під цим він розумів наміри священнослужителя не допустити закриття храму, що було правдою.

На цьому роль освітян у вирішенні релігійного питання в Павлиші не завершилася. Директор Павлиської школи В. Сухомлинський вирішив перевірити: чи достатньо розвиненими для свого віку є діти священника Макаренка, які не відвідували школу. 10 липня 1961 р. до хати священнослужителя завітала вчителька Ганна Сергіївна Гриценко. Вона отримала доручення здійснити перепис дітей, які мали відвідувати навчальний заклад. Про свій візит до родини Макаренків Г. Гриценко написала «заявление». Назва самого документа викликає подив, бо згідно з правилами ділового мовлення, заява, як вид ділового документа, не пишеться в таких випадках та має містити інше змістове наповнення. За змістом текст А. Гриценко – це не заява, а пояснювальна записка стосовно побаченого та почутого в хаті Макаренка. Наведемо частину цього документа в перекладі на українську. «Мені, вчительці Павлиської середньої школи, Гриценко Ганні Сергіївні було доручено здійснити перепис дітей, які повинні почати навчання в 1-му класі з 1961 – 1962 навч.

року. Виконуючи доручення, я відвідала сім'ю священника Макаренка та провела з ним бесіду. У священника Макаренка двоє дітей шкільного віку: донька Тетяна – 1953 р.н. та син Олексій 1954 р.н. Донька Тетяна мала піти в перший клас у 1960 – 1961 н.р., але вона не відвідувала школу по хворобі (за словами батька)» [1].

Який же висновок зробила вчителька Г. Гриценко після спілкування з дітьми? «Діти розвинені нормально. Вміють рахувати, знають букви» [1]. Об'єктивність вчительки заслуговує на повагу. Однак на переписі дітей В. Макаренка вона не зупинилася. Г. Гриценко вирішила поспілкуватися з батьком стосовно їхнього виховання: «У бесіді з Макаренко я торкнулася питання виховання ним дітей, як батьком. Він, наприклад, заявив, що хоче дати своїм дітям «релігійне виховання». Під цим він розуміє щоденні молитви дітей, дотримання релігійних свят і додав, що в дні цих свят діти не будуть відвідувати школу» [1].

Цей уривок документа потребує додаткового коментаря. Г. Гриценко навмисно бере «релігійне виховання» в лапки, маючи на меті підкреслити, що ніякого релігійного виховання бути не може. В. Макаренко був щирим у спілкуванні з працівниками школи, тому відверто заявив про дотримання норм релігійного виховання в його родині. На зауваження Г. Гриценко, що не можна відривати дітей від колективу та створювати для них якісь особливі умови, він щиро відповів, що був би дуже радий, якби діти пішли по його стопам віри в Бога. У тексті Г. Гриценко слово «Бог» подається з маленької літери [1].

Цікавим був діалог, який стосувався теми відвідування дітьми занять у релігійні свята. На репліку вчительки про те, що коли вони не будуть відвідувати школу в ці дні, то вчителі будуть змушені реагувати, В. Макаренко відповів, що все залежатиме від вчителя, тому факту пропусків дітьми занять у релігійні свята можна не надати уваги [1].

Г. Гриценко намагалася переконати священника у шкідливості подібних підходів до виховання. Пояснювала, що не можна створювати своїм дітям «якийсь особливий режим», нагадувала про догми комуністичного виховання, зокрема про колективізм, однак переконати батька не змогла. Текст цієї «заяви» завершується згадкою слів В. Макаренка про те, що він був би дуже радий, якби діти пішли його шляхом, шляхом віри в Бога [1].

Г. Гриценко добросовісно виконала

доручення директора. Текст «заяви» написаний на ім'я голови Павлиської селищної ради В. Малолітка, але немає сумнівів, що Сухомлинський теж ознайомився з її змістом. Голова селищної ради та освітяни були щиро переконані у шкідливості виховного впливу священника на своїх дітей і вважали його неправильним. Релігійне виховання суперечило підходам виховання комуністичного, а відмова носити піонерський галстук, брати участь у «художественной самодеятельности» могли дискредитувати зразкову школу та підірвати авторитет самого В. Сухомлинського, як директора цього закладу. В. Малолітку, голові Павлиської селищної ради, також був непотрібен впливовий священник. Крім того, питання закриття церкви, що тягнулося з квітня, треба було вирішувати якомога швидше. 22 липня 1961 р. спливав термін передачі храму селищній раді під бібліотеку. Що стосується вчительки Г. Гриценко, яка надала об'єктивну інформацію про рівень розвитку дітей Макаренка, то вона теж вважала шкідливим «релігійне виховання», згубним для дітлахів та колективу, у якому вони будуть зростати. З тексту її «заяви» можемо зробити висновок, що В. Макаренко таки збирався віддати своїх дітей до Павлиської школи, але намагався якомога довше захистити їх від згубного впливу комуністичного, атеїстичного виховання [1].

Крім двох характеристик особистості В. Макаренка та його поглядів, наданих освітянами Павлиської школи, місцевій владі вдалося зібрати ще чотири заяви. Усі вони датуються 10 липня 1961 р., що доводить факт проїхній швидкий зумисний збір для виконання поставленої мети: вигнати священника та його родину з Павлища. У заявах містилися дрібні претензії до священника. Один вважав неправильним рішення священнослужителя відлучити його від хресної ходи та заборони заходити до вітара на підставі того, що він тридцять п'ять років ходить до коханки і не вважає це великим гріхом. Зазначимо, що цьому «павлиському Ромео» на момент написання скарги на священника виповнилося 70 років. Інша скарги була незадоволена запитанням священнослужителя Макаренка: чи робила вона аборт, чи дотримується постів? На її думку, настоятель храму не повинен був ставити їй таких незручних питань [1].

Отже, серйозних правопорушень або порушень церковної моралі з боку В. Макаренка не виявили. Однак місцеву

владу непокоїли непоступливість священника в питанні закриття церкви та його авторитет серед вірян. Розв'язання релігійного питання не змусило себе довго чекати. 10 липня 1961 р., у день збору скарг та відвідини його родини вчителькою, В. Макаренка позбавили реєстрації, тобто прописки, що фактично означало вигнання з Павлиша. Його звинуватили в перешкоджанні рішенню влади про закриття церкви. Лист голови Павлиської селищної ради В. Малолітка А. Р. Виннику – голові виконкому Онуфріївської районної ради депутатів трудящих, містив висновок: «Макаренко за своїм релігійним фанатизмом суспільно небезпечна особистість, яка посягає на права та обов'язки громадян, дозволяє собі порушувати релігійні порядки советського законодавства. Вважаю, що підлягає зняттю з реєстрації релігійного культу. Про що й ходатайствую». До висновку додано скарги та заяви мешканців («громадян») сел. Павлиш: Шумило А. Д., Сухомлинський В. О., Гриценко Г. С., Головченко М. С., Куцевол І. В., Шляхіної А. В. Підписав документ голова Павлиської селищної ради В. Малолітко [1].

Згідно з цим рішенням священнослужитель В. Макаренко мав негайно залишити територію Онуфріївського району. Разом із родиною він виїхав до Капітанівки Новомиргородського району. В. Сухомлинський, як директор школи, міг зітхнути з полегшенням. Діти служителя культу, які не збиралися носити піонерські галстуки та брати участь у «самодеятельности», чи відвідувати школу в дні релігійних свят, більше не могли бути учнями зразкової Павлиської школи, оскільки своїм зовнішнім виглядом та поведінкою вони б порушували канони комуністичного виховання. Дослідник І. Петренко мав рацію, коли писав, що таким чином В. Сухомлинський позбувся свого опонента в підходах до виховного процесу, не виявивши гуманізму та любові до дітей священника, яких у нього було двоє. Священнослужителя зняли з реєстрації, зазначивши на додачу, що той без дозволу влади дозволяв собі «служити за покійниками по хатах і супроводжувати покійників по вулиці до кладовища» [2, с. 265]. В. Макаренко був змушений виїхати з родиною за межі Онуфріївського району, на території якого він, позбавлений реєстрації, за тогочасними законами не мав права проживати.

Однак навіть без харизматичного священника боротьба за храм у Павлиші

тривала. 22 липня 1961 р. прихожани мали звільнити культове приміщення від церковних принад та припинити проведення релігійних обрядів. Але церква продовжувала діяти. Про це ми дізнаємося з тексту звернення Онуфріївської районної ради до Кіровоградського обласного виконкому від 30 листопада 1961 р.: «До 22 липня цього року будівлю, захоплену релігійною громадою в період тимчасової окупації німецькими загарбниками селища, мало бути звільнено від церковного майна та здійснення релігійних культів. З того часу минуло більше чотирьох місяців, але вищезазначене приміщення до цього часу не звільнене. Як стало відомо виконкому Райради депутатів трудящих, на шлях ігнорування рішення Облвиконкому та вимог Райвиконкому став виконавчий орган релігійної громади общини в складі Куцевол І. В., Плахотного К. В., Лимоченка О. І. Найбільш активно проти звільнення приміщення виступає староста Куцевол І. В. Всі наші докази та переконання до цього часу успіху не мають» [1].

Привертає увагу два факти, що згадуються в документі. По-перше, інформація про незаконне захоплення будівлі є неправдивою. У справі Павлиської релігійної громади зберігається документ, який підтверджує факт угоди прихожан із владою 1946 р. про дозвіл на використання приміщення для релігійних потреб [1]. Влада також маніпулювала роком повернення храму громаді в 1942 р., наголошуючи, що це відбулося під час нацистської окупації, намагаючись цим довести зв'язок прихожан із окупантами.

По-друге, цікавою є позиція старости Павлиської церковної громади І. Куцевол, який раніше надав свідчення проти В. Макаренка, напевне через особистий конфлікт, але продовжив боротися за збереження храму. Однак навіть така активна позиція з боку прихожанам Павлиської церкви не допомогла врятувати храм від закриття. Влада позбавила реєстрації всю релігійну громаду, а будівлю церкви, яку перед цим зняли з обліку пам'яток архітектури, таки відібрали. Невдовзі без ремонту, хоча, за інформацією І. Петренка, на це було виділено значні кошти, храм перетворився не на бібліотеку, а на руїну. Візуальні джерела зі справи Павлиської церкви та особистого архіву історика І. Петренка дозволяють порівняти стан будівлі у 1961 р. та в 70-80-і рр. [1; 8, с. 278]. Можемо зробити висновок, що колишнє приміщення церкви площею 156 квадратних метрів виявилось

Павлиський селищній раді не потрібним. Храм духовний, так і не став храмом книги. Замість бібліотеки приміщення церкви перетворили на склад сільського споживчого товариства. Прихожанам Павлиша після закриття храму дозволили орендувати хату для проведення релігійних обрядів, а замість В. Макаренка прислали нового священника. Релігійне питання в селі Павлиші було остаточно вирішене наприкінці 1961 р. Відзначимо, що павлиська релігійна громада потрапила до переліку тих, хто наполегливо боровся за збереження храму, не менш завзято, ніж позитивні герої роману О. Гончара «Собор».

Як же склалися долі головних дійових осіб цієї історії: В. Сухомлинського та В. Макаренка? Священник Макаренко, якого змусили залишити Павлиш, переїхав до села Капітанівки Новомиргородського району. Однак 13 липня 1962 р. його знову позбавили реєстрації, коли дізналися, що священнослужитель причащав селян удома. Родину Макаренка виселили з хати, а нове житло купувати заборонили. Після тривалих поневірянь їм таки вдалося придбати квартиру в Малій Висці, оформивши на дружину. У 1971 р. В. Макаренко трагічно загинув при ремонті Іллінської церкви в Новомиргороді [2, с. 265].

А В. Сухомлинський продовжив працювати директором Павлиської школи, поєднуючи ідеї гуманістичного та комуністичного виховання. У 1968 р. В. Сухомлинський за свою працю отримав звання Героя Соціалістичної праці СРСР. У цьому ж році побачив світ роман О. Гончара «Собор». «Щойно прочитав роман «Собор, – писав у листі до автора Григорій Тютюнник, – Орлиний, соколиний роман Ви написали, роман-набат!... Це написано геніально, Олесь Терентійовичу, тому й страшно, жажливо» [6, с. 14]. В. Сухомлинський також відгукнувся на цей твір. У листі до О. Гончара в період гонінь та цькувань автора та його твору В. Сухомлинський писав: «Наш педагогічний колектив живе багатим духовним життям. Ваш «Собор» прочитали всі. Роман став для нас немов джерело, з якого потекли струмки свіжої думки». Інформацію про цей лист подає А. Іванко в посібнику «Сухомлинський-шістдесятник. Еволюція суспільно-політичних та педагогічних поглядів» з посиланням на статтю Т. Мостової [6, с. 13-14]. На думку А. Іванка, цей епізод «яскраво свідчив «про мужність та високу громадянську позицію» В. Сухомлинського,

«павлиського Добротворця» [6, с. 13-14]. Під впливом аргументів А. Іванка про можливе шістдесятництво В. Сухомлинського та обговорення теми із знаним краснезнавцем Володимиром Боськом, автор цієї статті п'ять років тому припустив, що факт підтримки «Собору» в період цькування О. Гончара та його роману, може бути аргументом на користь думки про еволюцію суспільно-політичних та педагогічних поглядів В. Сухомлинського: «У 1968 р. після гонінь на «Собор» Олесь Гончара В. Сухомлинський написав автору листа підтримки... Припускаємо, що це було визнанням гріха та каяттям за причетність до руйнування храму в рідному Павлиші ...» [7, с. 42].

Однак ознайомлення з виявленими документами архіву Управління комунікацій та зв'язків із громадськістю Кіровоградської ОДА, які є джерельною базою дослідження та вперше вводяться до наукового обігу, автор цієї публікації змінив свій погляд на проблему та схилився до іншого висновку. Безумовно, підтримка «Собору» В. Сухомлинським заслуговує на повагу, можливо, він навіть упізнав себе в образі Володимира Лободи, бо, як і цей літературний персонаж, В. Сухомлинський був високоосвіченою людиною, однак це не завадило йому долучитися до руйнування собору в Павлиші. У той час, коли В. Сухомлинський зачитувався романом «Собор» та обговорював його з колективом, який, за його словами «жив багатим духовним життям», за 300 метрів від школи занепадав собор реальний. «Після вилучення храм у с. Павлиш Онуфрієвського району поступово перетворювався на руїну», – із сумом зазначив І. Петренко. Світлина з особистого архіву автора на сторінках книги «Невідомі війни», присвяченої церковній політиці в СРСР у 60-і, є тому доказом [1; 8, с. 278].

Висновки. В. Сухомлинський укотре продемонстрував амбівалентність своєї насправді непересічної особистості. Однак ставлення до собору реального, а не літературного, до священника Макаренка та його дітей ставить під сумнів тезу А. Іванка про еволюцію суспільно-політичних поглядів В. Сухомлинського, а тим паче про його уявне шістдесятництво.

Тому інший висновок автора дослідження, зазначений у попередній статті 2018 р., залишається незмінним: маємо всі підстави вважати, що світогляд В. Сухомлинського не зазнав змін, він залишився націонал-

комуністом, важливою складовою світогляду якого був атеїзм та переконання у необхідності впровадження в життя комуністичного виховання, альтернативи якому він не бачив.

Подяки. Автор висловлює подяку Віталію Миколайовичу Останньому – начальнику Управління комунікацій і зв'язків із громадськістю Кіровоградської ОВА та фахівцям підрозділу за можливість попрацювати із документами архіву цього управління. А також дякує історика Івану Даниловичу Петренку за консультації під час написання статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Управління комунікацій і зв'язків із громадськістю Кіровоградської обласної державної адміністрації (АУКЗГ Кіро ОДА).

2. Васильченко В. Капітанівка. Історія містечка (селища). Черкаси: Вертикаль, 2020. 707 с.

3. Державний архів Кіровоградської області (ДА Кіро). Ф. П – 429, оп. 2., спр. 1199, арк. 1 – 4.

4. ДА Кіро. Ф. Р– 730.

5. ДА Кіро. Ф. П–402, оп. 3., спр. 528, арк. 1,2.

6. Іванко А. В. О. Сухомлинський – шістдесятник (Еволюція суспільно-політичних та педагогічних поглядів). Кіровоград, 2011. 26 с.

7. Митрофаненко Ю. Василь Сухомлинський – шістдесятник? Роздуми над статтею А. Б. Іванка про еволюцію суспільно-політичних поглядів педагога. *Педагогічний вісник*. 2018. № 1–2. С. 39 – 42.

8. Петренко І. Невідомі війни (церква та держава на Кіровоградщині в 20-60-і рр. ХХ ст.). Кіровоград: Видавець Лисенко В. Ф., 2012. 375 с.

9. Поліщук В. Містична трансформація прізвища педагога Сухомлинського URL: <https://www.21ch.kr.ua/news/-1591252497.html> (дата звернення 02. 04. 2023).

Вознесенська церква
Павлиш 70-і рр. ХХ ст

Вознесенська церка с. Павлиш 1963 р.